

Språk i tid

Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen

Redigerade av
Björn Melander (huvudred.),
Görel Bergman-Claeson, Olle Josephson,
Lennart Larsson, Bengt Nordberg, Carin Östman

INSTITUTIONEN FÖR NORDISKA SPRÅK VID UPPSALA UNIVERSITET 2005

Redaktionskommitté: Björn Melander (huvudred.), Görel Bergman-Claeson,
Olle Josephson, Lennart Larsson, Bengt Nordberg, Carin Östman
Redaktionsassistent: Anna-Karin Sjöström Proos
Fotografi: Tommy Westberg

Festskriften är framställd med ekonomiskt stöd från:
Magn. Bergvalls Stiftelse
Svenska språknämnden
Utbildningsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet
Vilhelm Ekmans universitetsfond

Festskriften: [Thelander]

© Författarna 2005
ISSN 0083-4661
ISBN 91-506-1810-5
Printed in Sweden 2005
Textgruppen i Uppsala AB

Pukehornet, Svava och Hamberg Om användning av kvartersnamn i Uppsala

Av MATS WAHLBERG

Våra kvartersnamn tillkom i samband med de genomgripande stadsregleringar som genomfördes i många svenska städer i mitten av 1600-talet (Wahlberg 1977, 2004 s. 389–393). Efter utländsk förebild förändrades då medeltidens relativt oregelbundet utformade och spontant framväxta gatunät i enlighet med renässansens stadsplaneideal, en regelbunden rutnätsplan med rätvinkliga gatukorsningar. De byggnadsfyrkanter som detta regelbundna gatunät kom att indela bebyggelsen i fick benämningen *kvarter*, ett ord som tidigare haft samma betydelse som det äldre *fjårding* 'fjärdedel'; medeltidens svenska städer var i regel indelade i fyra fjårdingar. I samband med regleringen av Norrmalm i Stockholm på 1630- och 1640-talen tillkom inte bara nya gatunamn genom myndigheternas försorg; en intressant nyhet som då infördes var kvartersnamn, ett namngivningsskick som sedan spreds över landet och ännu fortlever. Bruket med kvartersnamn synes inte ha haft några direkta utländska förebilder, och det har heller inte spritt sig utanför Sverige med undantag för Finland, där emellertid kvartersnamnen inte längre är i officiellt bruk.¹ Som andra stad i Sverige införde Uppsala kvartersnamn 1669, sannolikt efter mönster från Stockholm. Både i Stockholm och i Uppsala var kvartersnamnen av två slag. Vissa hade lokal anknytning, t.ex. *Trädgården* och *Fågelsången* i Uppsala, med syftning på den gamla slottsträdgården. Andra namn utgör exempel på den s.k. gruppnamngivning som i våra dagar blivit så utmärkande för gatu- och kvartersnamn. Flera kvarter i Uppsala öster om ån gavs sålunda namn innehållande olika slags beteckningar för djur och stjärnbilder, t.ex. *Hästen*, *Näktergalen* och *Jungfrun*. Detta sätt att namnge kvarteren är säkerligen också hämtat från Stockholm, gruppnamngivningsprincipen troligen ytterst från Köpenhamn och Amsterdam, där den tidigare hade tillämpats för gatunamn.

Kvartersnamnen har säkerligen alltid haft en mycket officiell karaktär, de kom äldst till användning vid bl.a. tomtnummering och uppbörd av tomtskatt och senare för fastighetsregistrering, såsom fortfarande är fallet i flera städer. I Uppsala ersattes kvartersnamnen som fastighetsbeteckningar på 1970-talet av ett fåtal stadsdelsnamn. Av praktiska skäl används de ändå ofta i stadsplane-

¹ Jfr häremot Marianne Blomqvist (1999 s. 184–185), som hänvisar till namn på storkvarter i Bryssel och Siena, vilka dock inte direkt kan jämföras med 1600-talets svenska kvartersnamn (Wahlberg 2004 s. 392).

580 Mats Wahlberg

sammanhang, och nya officiella kvartersnamn skapas alltjämt, när nya bostadsområden och stadsdelar tillkommer. Liksom gatunamnen fastställs de av kommunfullmäktige på förslag av en särskild kommunal namnberedning. I många städer fanns kvartersnamnen förr ofta angivna på gatuskyltar, ett bruk som i modern tid har minskat; i Uppsala återinfördes de dock på 1990-talet av kulturhistoriska skäl på gatuskyltarna i stadens centrala delar. I motsats till gatunamnen torde dock kvartersnamnen aldrig ha använts i särskilt hög utsträckning i dagligt tal. Få personer torde i dag känna till namnet på det kvarter där de bor. I en uppsats om Uppsalas kvartersnamn från 1939 skriver Helge Lindberg (s. 115): »I motsats till gatunamnen, som lysa oss till mötes från skyltarna i varje gathörn, leva kvartersnamnen mera i skymundan. Gatunamnen figurerar dagligen i stadstrafiken, kvartersnamnen återfinnas egentligen blott på skattsedlarna!» Ett icke ringa antal kvartersnamn i Uppsala visar sig dock på ett eller annat sätt vara i bruk.

1. Bostadsområden

Ytterligt få kvartersnamn används i rent lokaliseringssyfte, så att man t.ex. säger: »Jag bor i Rota» (författarens hemkvarter). Ett kvartersnamn, *Hamberg* i stadsdelen Flogsta, har emellertid kommit i allmänt bruk för ett studentbostadsområde, fast det antagligen är ganska få som vet att det i själva verket rör sig om just ett kvartersnamn. Namnet ingår i kategorin »kända professorer och universitetstjänstemän i Uppsala» och är givet efter polarforskaren och glaciärgeologen Axel Hamberg (1863–1933), professor i geografi 1907 (Wahlberg 1994 s. 141–143). Det fungerar genom sin efterled på *-berg* utmärkt som ortnamn, även om något berg inte finns på platsen. Det uttalas också med akut accent i enlighet med allmänt rikssvenskt (om än inte lokalt uppländskt) uttalsbruk för ortnamn av samma typ i motsats till liknande släktnamn, som normalt uttalas med grav accent i rikssvenskan. Ett annat studentbostadsområde, som också omfattar ett helt kvarter och ofta omnämns med kvartersnamnet är Kantorn, gatuadress Kantorsgatan, norr om Kvarngärdet, byggt i slutet av 1960-talet. Dess namn ingår i kategorin »kyrkotermener», anknytande till områdets gamla namn *Kapellgården* (Wahlberg 1994 s. 179). Studentbostäderna vid närbelägna Väktargatan, omfattande kvarteren Väktaren, Ringaren och Kyrkvärden, kallas ibland *Väktarn*, ett namn som nog snarast är att betrakta som en bildning till *Väktargatan*. Även *Kantorn* kan förstås som en bildning till motsvarande gatunamn. De tre namnen *Hamberg*, *Kantorn* och *Väktar(e)n* har fått draghjälp av att de varit i »officiellt» bruk hos fastighetsägaren Studentstaden, bl.a. i kontakter med studenterna.

Här må också tas upp ett annat kvartersnamn, nämligen *Blåsenhus*, som varit i bruk för ett par studentbostadshus, även om dessa bara upptog en liten del av

det namngivande kvarteret. Att dessa tillfälliga bostadsbaracker, uppförda 1964 vid Villavägen 14 i en tid av stor brist på studentbostäder och rivna i början av 1970-talet, bar kvarterets namn var säkert inte känt av alla de studenter som bodde där. Enligt uppgift förknippades namnet i allmänhet med bostädernas förmodade blåsig och dragiga standard. Kvartersnamnet används i dag bl.a. av Vägverket, som på en skylt vid infarten till sitt hus i andra änden av kvarteret anger »Blåsenhus, Dag Hammarskjölds väg 11». *Blåsenhus* blev kvartersnamn 1945 »efter Blåsenhusområdet, vilket i äldre kontrakt mellan kronan och staden finnes omnämnt såsom beläget i denna trakt», som man kan läsa i Uppsalas stadsfullmäktiges protokoll från detta år. Vad stadsfullmäktige och stadens gatunamnskommitté inte visste var, att *Blåsenhus* ursprungligen avsåg ett litet hus (äldst omnämnt med detta namn 1849) på den gamla Stockholmsvägen (nu Dag Hammarskjölds väg) alldeles vid nedfarten till dagens Uppsalas arkivcentrum. Enligt universitetsbibliotekarien Claes Annerstedts efterlämnade anteckningar om Uppsala stad sades postiljonen alltid ha givit signal där, men detta är troligen en efterhandskonstruktion. Anledningen till namnet är i stället säkerligen att det kunde det blåsa ganska ordentligt nedifrån det flacka Kåbogårde mot den lilla stugan på åsen (Wahlberg 1993 s. 7–8). I SOFI:s ortnamnsamlingar finns ytterligare tio exempel från Uppland på mindre bebyggelser med namnet *Blåsenhus*. En av dessa, i Biskopskulla sn, sägs enligt en uppteckning ligga »vid en backe där det blåser jämt» (Fridolf Jönsson 1949), en försvunnen statstuga i Gamla Uppsala sn låg på en utsatt plats (Inga Löwdin 1942) och en riven stuga i Gryta sn på en plats öppen åt alla väderstreck (A. Tideman 1944).²